

CYRIL AND METHODIUS AND THE "GOLDEN AGE" OF EMPEROR SIMEON THE GREAT (METHODICAL DEVELOPMENT OF A LITERATURE LESSON)

(Lina) Galina Lecheva

University of Ruse, Silistra Branch, Bulgaria, glecheva@uni-ruse.bg

Abstract: In medieval studies, the fact that by "applying (translating) books" in the ninth century, a process began that lasted until the nineteenth century, in which the liturgical corpus of books is "exported" from classical languages and reproduced in spoken languages, is considered trivial. . This process has an unpredictable side - there is interest in humanitarian aid. This is how Simeon's collections were born in the Preslav court literary circle. Simeon is a new type of ruler who wants to surround himself with educated boyars and raise the prestige of the Bulgarian capital. He "runs away" from the Byzantine program of Christianization, expressed figuratively by Patriarch Photius as a godfather-godfather relationship, which aims to turn the old Bulgarian culture into a marginal one, accompanying the Byzantine one. Simeon lives with the idea of cultural alignment with Constantinople, the transformation of Preslav into a center of Slavic enlightenment.

The vast majority of researchers of Cyril and Methodius avoid accepting that it was possible in the ninth century to fight for the construction of a national church. It is hard to believe that in the irresistible tradition of the Catholic doctrine in its diplomacy the principle of worship and church-legal construction in a spoken language was adopted. In the answers of Pope Nicolas I to the Bulgarian prince Boris from 866. it is explicitly emphasized that the interpretation of the books cannot be entrusted to a local clergyman. It will be exercised by an envoy of the Pope.

The great historical contribution of Constantine the Philosopher and Methodius was in the idea of developing the Slavic written culture to a comprehensive extent - both as worship, and as a worldview and education, and as ethical and state legislation. This the young writing of the Slavs was saved from the danger of becoming one of the provincial variants of either the Roman or the Byzantine cultures.

The state educational standard for organizing education in the cultural field of Bulgarian language and literature requires awareness of the role of Christianity in creating the European cultural model. In this regard, students are expected to realize Christianity as a supra-ethnic, universally striving religion, thus beginning the idea of a community of all people and universal morality.

This text offers a methodical development of a lesson - a literary exercise on "Cyril - the Methodist context of Simeon's Golden Age." The proposed development pursues the same educational goal - clarifying the specifics of Christian universalism, emphasizing the political vision of Cyril and Methodius.

In school, literature should be studied not for itself, as a literary study or in the context of the time in which it was created - in this case as an expression of the specifics of the medieval era.

Literature must be studied as politics!

Keywords: methodology of literary education, Cyril and Methodius, state educational standard for educational content.

КИРИЛО – МЕТОДИЕВИЯТ КОНТЕКСТ НА СИМЕОНОВИЯ ЗЛАТЕН ВЕК (МЕТОДИЧЕСКА РАЗРАБОТКА НА УРОК ПО ЛИТЕРАТУРА)

(Лина) Галина Лечева

Филиал – Силистра на Русенски университет “Ангел Кънчев”, glecheva@uni-ruse.bg

Резюме: В медиевистиката за тривиален се приема фактът, че чрез ПРЪЛОЖЕНИЕ КЪНИГЪ през IX век, се полага началото на процес, продължил до XIX век, при който богослужебният корпус книги се „изнася” от класическите езици и се възпроизвежда на говоримите . Този процес има непредполагаема страна – поражда се интерес към хуманитарните дялове. Така в Преславския придворен книжовнически кръг се раждат Симеоновите сборници. Симеон е владетел от нов тип, който иска да се обгради с образовано болярство и да издигне авторитета на българската столица. Той „бяга” от византийската програма за християнизация, изразявана образно от патриарх Фотий като взаимоотношения кръстник – кръщелник, която цели превръщането на старобългарската култура в маргинална, придружаваща византийската. Симеон живее с идеята за културно изравняване с Константинопол, за превръщането на Преслав в център на Славянското просвещение.

Преобладаващата част от изследователите на Кирил и Методий избягват да приемат, че е било възможно през IX в. да се води борба за изграждане на народностна църква. Трудно е да се повярва, че при непреодолимата традиционност на католическата доктрина в нейната дипломатика е бил приет принципът за богослужение и църковно–юридическо строителство на говорим език.

В отговорите на папа Николай I до българския княз Борис от 866г. изрично е подчертано, че не може на местен духовник да се повери тълкуването на книгите. То ще бъде упражнявано от пратеник на папата.

Големият исторически принос на Константин Философ и Методий е в идеята славянската писмена култура да бъде развита до всеобемаш обсег – и като богослужение, и като мироглед и образование, и като етично и държавно законодателство. Така младата писменост на славяните бива спасена от опасността да се превърне в един от провинциалните варианти било на римската, било на византийската култури.

Държавният образователен стандарт за организиране на обучението в културнообразователната област Български език и литература изисква да бъде осъзната ролята на християнството в създаването на европейския културен модел. В тази връзка се очаква учениците да осъзнаят **християнството като надетнична, стремяща се към обшовалидност религия**, слагаща по този начин началото на идеята за общност на всички хора и общочовешки морал.

Настоящият текст предлага методическа разработка на урок – литературно упражнение на тема „Кирило – Методиевият контекст на Симеоновия Златен век”. Предлаганата разработка преследва същата образователна цел – изясняване спецификата на християнския универсализъм, като се акцентира върху политическата визия на Кирило–Методиевото дело.

В училище литературата трябва да се изучава не сама за себе си, като литературознание или в контекста на времето, в което е създавана – в случая като израз на спецификата на средновековната епоха.

Литературата трябва да се изучава като политика!

Ключови думи: методика на литературното образование, Кирил и Методий, държавен образователен стандарт за учебно съдържание.

1. ВЪВЕДЕНИЕ

Преобладаващата част от изследователите на Кирил и Методий все още избягват да приемат, че е било възможно през IX в. да се води борба за изграждане на народностна църква. Трудно е да се повярва, че при непреодолимата традиционност на католическата църква, в нейната дипломатика е бил приет принципът за богослужение и църковно–юридическо строителство на говорим език. Когато пристигат във Велика Моравия през 863 г., Константин Философ и Методий заварват там църковна организация и училища, създадени от франкското духовенство, от патриаршията на Аквилея и от мисионери на Венеция. Те са от тип, предназначен за новопокръстени народи – за усвояване на азбучната догматика и основна грамотност. Привилегированото положение на носители на „*неизповедаемите тайни*” е запазено за латинските духовници. В отговорите на папа Николай I до българския княз Борис от 866г. изрично е подчертано, че не може на местен духовник да се повери тълкуването на книгите. То ще бъде упражнявано от пратеник на папата. Големият исторически принос на Константин Философ и Методий е в идеята славянската писмена култура да бъде развита до всеобемаш обсег – и като богослужение, и като мироглед и образование, и като етично и държавно законодателство. Така младата писменост на славяните бива спасена от опасността да се превърне в един от провинциалните варианти било на римската, било на византийската култури. Мисълта за пълноправна славянска църква се съдържа във всички прояви на Кирило – Методиевото дело. Практическите ходове по постигането на тази идея се диктуват от условията: първоначално при княз Ростислав (863-867), след това при блатенския (Панонски) княз Коцел (867г.) и окончателно в Рим (867-869г.). В Пространното Кирилово житие тази идея бива заложена още в квази цитата от писмото на княз Ростислав до император Михаил III : „...затова, господарю, изпрати ни такъв епископ и учител”.

2. МАТЕРИАЛИ И МЕТОДИ

В медиевистиката за тривиален се приема фактът, че чрез ПРИЛОЖЕНИЕ КНИГ през IX век, се полага началото на процес, продължил до XIX век, при който богослужебният корпус книги се „изнася” от класическите езици и се възпроизвежда на говоримите. Този процес има непредполагаема страна – поражда се интерес към хуманитарните дялове. Така в Преславския придворен книжовнически кръг се раждат Симеоновите сборници. Симеон е владетел от нов тип, който иска да се обгради с образовано болярство и да издигне авторитета на българската столица. Той „бяга” от византийската програма за християнизация, изразявана образно от патриарх Фотий като взаимоотношения кръстник – кръщелник, която цели превръщането на старобългарската култура в маргинална, придружаваща византийската. Симеон живее с идеята за културно изравняване с Константинопол, за превръщането на Преслав в център на Славянското

просвещение. Християнският универсализъм, т.е. надетничността на новата религия дават философско основание на Владетеля да желае изравняване с Византия и славянската писмена култура да бъде приета като нов етап в развитието на християнската цивилизация, а не като продукт на локално-византийската.

Според автора на настоящия текст търсенето на Кирило-Методиевия контекст на Симеоновия златен век е най-рационалният път към осъзнаване на християнския универсализъм - солунските братя, изпълнявайки вдъхновено повеленията на византийския император, полагат основите на славянската писмена традиция. Княз (цар) Симеон, бягайки от опека на византийския император-покръстител, създава в държавата си условия за разцвет на християнската култура.

Държавният образователен стандарт за организиране на обучението в културнообразователната област БЪЛГАРСКИ ЕЗИК И ЛИТЕРАТУРА изисква да бъде осъзната ролята на християнството в създаването на европейския културен модел. В тази връзка се очаква учениците да осъзнаят християнството като надетнична, стремяща се към общовалидност религия, слагаща по този начин началото на идеята за общност на всички хора и общочовешки морал.

Настоящият текст предлага методическа разработка на урок – литературно упражнение на тема „Кирило – Методиевият контекст на Симеоновия Златен век”. Предлаганата разработка преследва същата образователна цел – изясняване спецификата на християнския универсализъм, като се акцентира върху ПОЛИТИЧЕСКАТА ВИЗИЯ НА КИРИЛО–МЕТОДИЕВОТО ДЕЛО. Солунските братя са християнски мисионери – дипломати на византийския император; универсализмът на християнската философия дава възможност княз (цар) Симеон, реализирайки идеята на Константин-Философ и Методий, да отхвърли византийското богослужение и да работи за изграждане на самостоятелна и обединяваща славянството култура, наречена от акад. Дмитрий Лихачов „държава на духа”.

Учебните ситуации в предлаганата методическа разработка са организирани в тристепенния модел за учене и преподаване: събуждане на интерес, осъзнаване на значението и рефлексия. Моделът трябва да се възприема като цялостна, силно обвързана концепция. Моделът се изгражда върху логаритъма: това, което някой знае, е определящото основно за онова, което той може да научи. Този логаритъм е приложим в цялото разнообразие от учебни ситуации.

Стратегията за развитие на висшето образование в Република България за периода 2021 - 2030 г., цели утвърждаване на компетентностния подход като приоритетен във висшето образование, засилване на междудисциплинарните връзки в учебния процес, използване на образователни форми, методи и технологии. В разработката са използвани различни стратегии на учене с цел утвърждаване на компетентностния подход и развитие на критическото мислене, използвани са иновационни техники на преподаване, осигуряващи междудисциплинарните връзки в учебния процес.

3. РЕЗУЛТАТИ

I. СЪБУЖДАНЕ НА ИНТЕРЕС –

© МЕТОДИЧЕСКИ СЪПЪРЖАНИ ЗА РАБОТА Първа учебна ситуация – **brain sotrming (мозъчна атака):** чрез тази иновационна техника се търсят нестандартни решения на поставен въпрос (проблем). Принципет е: за малко време – много отговори. Когато се прилага в началото на учебната тема, зададеният въпрос пренасочва мисленето на учениците към материята на съответната учебна дисциплина и помага на медиатора да мотивира проблема, който ще се дискутира през занятието. “Какво знаете за Кирил, Методий, за цар Симеон Велики и неговия Златен век?” Запишете под формата на списък фактите, за които се сещате! Разполагате с 4 мин. за работа. Първите 2 мин. работите самостоятелно. След това за 2 мин. споделете по двойки.

Вероятният обобщен отговор на въпроса би трябвало да съдържа следната информация: Кирил и Методий създават славянската писменост; по поръка на византийския император създават първите преводи на богослужебните християнски книги на славянски език; като християнски мисионери, изпратени от византийския император, те работят във Велика Моравия; Методий е първият епископ на славянски език; той прави първия превод на Библията (без Макавейте); Симеоновият златен век е време на разцвет на българската култура, която се твори на старобългарски език; царят провежда политика, целяща да превърне Преслав в център на славянската култура – в “Трети Рим”;

II. ОСЪЗНАВАНЕ НА ЗНАЧЕНИЕТО

© Втора учебна ситуация – **мотивиране на темата**

Царуването на Симеон метафорично бива наречено от акад. Васил Златарски «златен век на българската книжнина». Акад. Дмитрий Лихачов нарича книжнината на Златния век „държава на духа”. Книжнина не би могло да бъде създадена без писменост. Славянската писменост е дело на Кирил и Методий. Славянската

църква е дело на солунските братя. Днес ще търсим връзката между Кирило-Методиевата традиция, създадена във Велика Моравия, и Симеоновия златен век на българската книжнина.

Запишете темата на занятиято: КИРИЛО-МЕТОДИЕВИЯТ КОНТЕКСТ НА СИМЕОНОВИЯ ЗЛАТЕН ВЕК

© МЕТОДИЧЕСКИ СЪПКИ ЗА РАБОТА Трета учебна ситуация: **знам–искам да узная–научих – първи модул**

- Методът е построен на базата на тристепенния модел Събуждане на интерес – Осъзнаване на значението – Рефлексия. Отначало модераторът актуализира знанията на обучаваните по дадената тема. Тези знания се категоризират или обособяват в отделни теми или подкатегории. След това учениците задават въпроси или споделят какво още биха искали да научат. В третия етап групата чете текста по темата и получава отговори на зададените въпроси. Пояснява се непознатата лексика.

© МЕТОДИЧЕСКИ СЪПКИ ЗА РАБОТА **разделяне на групи:** 1. Както знаете, Кирил и Методий сътворяват глаголицата. Пред Вас на масите има табелка с нарисуван глаголически знак. Всеки от вас ще изтегли билет с изписана на него кирилска буква. Трябва да се преместите на онази маса, на която е глаголическото съответствие на изтеглената от Вас буква. Вземете си принадлежностите за писане!

2. Начертайте в тетрадките си една голяма таблица като тази на дъската (флипчарта):

Зная	Искам да узная	Научих	Непозната лексика	Въпроси
1	2	3	4	5

В първата колона запишете всичко, което знаете за Симеоновия златен век. Бъдете максимално кратки и конкретни! Разполагате с 2 мин. за работа.

Във втората колона запишете това, което искате да научите за царуването на Симеон и неговия Златен век. Имате отново 2 мин. за работа.

3. МЕТОДИЧЕСКИ СЪПКИ ЗА РАБОТА **знам–искам да узная–научих – втори модул** (Обогатена лекция) А сега слушайте внимателно това, което ще ви разкажа и попълвайте третата колона – „Научих” (3). В четвъртата колона записвайте въпросите, които поражда у вас текстът, и лексиката, която ви е непозната. Работете самостоятелно!

© **Текст за Обогадената лекция:** *Когато пристигат във Великоморавия през 863 г., Константин Философ и Методий заварват там църковна организация и училища от тип, предназначен за новопокръстени народи – за усвояване на християнската грамотност. Привилегированото положение на носители на „неизповедаемите тайни” е запазено за латинските духовници. Това на практика е значело, че само висш латински духовник има право да тълкува, да пише, да законодателства. В отговорите на папа Николай I до българския княз Борис от 866г. изрично е подчертано, че не може на местен духовник да се повери тълкуването на книгите. То ще бъде упражнявано от пратеник на папата. Големият исторически принос на Константин Философ и Методий е в идеята славянската писмена култура да бъде развита до всеобемащ обсег – и като богослужение, и като мироглед и образование, и като етично и държавно законодателство. Тази идея е настъпателно развивана от Кирил и Методий. В Пространното Кирилово житие тя е представена в цитата от писмото на княз Ростислав до император Михаил III : „...затова, господарю, изпрати ни такъв епископ и учител”. В съвременната наука е безспорен фактът, че цитатът е редактиран така, още когато Методий е жив. Това означава, че в него е формулирана политическата и църковно-организаторската идея на Кирило-Методиевата мисия във Великоморавия. През 893 – 894 година в България се провежда Преславският църковен събор, на който Симеон е коронясан. Новият княз създава около себе си придворен книжовнически кръг, останал в историята като Преславска книжовна школа. В нея се реализира процесът ПРИЛОЖЕНИЕ КНИГ – т.е. превеждане, прилагане на Христовото учение на говоримия в България език. - този, който днес наричаме старобългарски.*

4. МЕТОДИЧЕСКИ СЪПКИ ЗА РАБОТА Споделете в групата това, което сте записали! Попълнете пропуските си! Коририрайте грешките си! Време за работа – 5 мин. Учениците трябва да бъдат „доведени” до въпроси (Искам да узная), близки до: «Възможно ли е Кирил и Методий да са византийски мисионери, а да работят за самостоятелна църква на славяните?; Как «приложение книг» предизвиква интереса на книжовниците към хуманитарното познание?»

© Четвърта учебна ситуация – **знам–искам да узная–научих – втори модул** За да отговорим на поставените от Вас въпроси, ще работите по групи, анализирайки 2 текста: „Славянската църква на Кирил и Методий”. И „Симеон Велики” – Новият Птолемей на Славянското просвещение”. Всеки от вас трябва внимателно да прочете текста, с който разполага, и да продължи попълването на таблицата (зная – искам да узная – научих)! Време за работа – 8 мин.

© **Текст «Славянската църква на Кирил и Методий»** *Големият исторически принос на Константин Философ и Методий е в идеята славянската писмена култура да бъде развита до всеобемащ обсег – и като богослужение, и като мироглед и образование, и като етично и държавно законодателство. Така младата*

писменост на славяните бива спасена от опасността да се превърне в един от провинциалните варианти било на римската, било на византийската култура. Мисълта за пълноправна славянска църква се съдържа във всички прояви на Кирило-Методиевото дело. В Пространното Кирилово житие бива заложена още в писмото на княз Ростислав до император Михаил III : „...затова, господарю, изпрати ни такъв епископ и учител”. По-късно, в Пространното житие на Методий (гл.XII), правата на архиепископ Методий са представени като на духовен глава на славянска църква: “в негови ръце са дадени от бога и от апостолския престол всички славянски страни. Братята създават програма за църква на славянски език – перспективна както за народността самоопределяне на славяните, така и за престижа на папството. Идеята за църква на славяните, основана на племенноезиков принцип, бива възприета от папа Адриан II (867-872) по време на престоя на Константин Философ, Методий и учениците им в Рим. Славянските книги биват осветени, славяноезичните църковни служители получават от папата чинове и вероятно се е подготвяло ръкополагането на Константин Философ за епископ. Смъртта на Константин-Кирил (14 февруари 869г.) в Рим заплашва да сложи край на славянското дело. С енергичното застъпничество на блаженския княз Коцел, през юни 869г. папа Адриан ръкополага Методий за архиепископ на всички славяни в земите на Ростислав, Светополк и Коцел. Булата на папа Адриан II за посвещаването на Методий за архиепископ е засвидетелствана в “Похвално слово за Кирил и Методий”. Автентичността ѝ се доказва от потвърждаващата я след единадесет години була на папа Йоан VIII (отнасяна към 880 г.).

☺ **Текст «Симеон Велики – новият Птолемей на славянското просвещение»** От IX до XII век на територията на България се срещат две културни програми, които си взаимодействат и противодействат. Византийската програма за християнизация, изразявана образно като отношение между баща и син, между кръстник и кръщелник. Тази метафора избира патриарх Фотий в посланието си до Борис I. Византия приобщава, направлява, поучава. България е длъжна да я следва, проумява и наследява. Фотий нарича Борис „нов Константин”, като по този начин още веднъж подчертава придружаващата, провинциална същност на стбългарската култура. Симеон никога не търси тази прилика с Константин. Той живее с идеята за културно изравняване с Константинопол. Старобългарската културна програма се формира в Преславския книжовнически кръг на Симеон като програма „нов Птолемей”. Така го нарича неизвестният автор на стихотворната възхвала. Избирането на архетипа на Птолемей, владетел на египетската елинистична държава през III век пр.н.е. е много показателно. Птолемейте превръщат столицата Александрия в уникален център за развитие на науката и изкуството на гръцки език. Птолемей II изгражда Александрийската библиотека, създава Septuaginta. Във Византия, по традиция и задължение, християнските владетели имат като архетип Константин Велики. Симеон преднамерено търси друг образец, за да демонстрира независимост от византийската власт. В епоха, когато Константинопол е Новият Рим, българският владетел изгражда модела на своята столица Преслав като Нова Александрия. Така славянската писмена култура се схваща като нов етап в развитието на универсалната християнска цивилизация, а не като продукт на локално – византийската.

☺ Пета учебна ситуация - **ротационен способ**. При ротационния способ учебната информация се извлича от текста чрез отговор на основен въпрос, записан на флипчарт. Състезавайки се за време, представители от екипите записват вероятни отговори на въпроса. Пишещите са задължени да не повтарят записан вече отговор, дори когато той е формулиран по друг начин. По-големият брой екипи, обработващи еднакъв текст, прави работата по-интересна.

МЕТОДИЧЕСКИ СЪПКИ ЗА РАБОТА 1. Имайки предвид записаното в таблицата, всяка група да формулира отговор на въпроса, отнасящ се към нейния текст: I група - Как солунските братя остават верни и на византийския император, и на идеята за автокефална славянска църква? II група - Има ли право християнски владетел, какъвто е цар Симеон, да избере за свой архетип египетския фараон Птолеме II - Филадельф? 2. Обсъждане вътре в групата; формулиране на отговорите. Време за работа – 3 мин. 3. Записване на отговорите на флипчарта – 3 мин. Когато сте готови, представител на групата отива и записва на постера отговора на групата. Внимавайте да не повтори вече записан отговор! Разполагате с ТРИ минути за работа! Когато групите са готови, написаното се коментира и се правят необходимите изводи. Верният отговор се формулира и записва под всички останали. Отговорът трябва да е ориентиран към универсалистичния характер на християнството, който дава възможност на братята Кирил и Методий, оставайки верни на повелята на своя император – да разширят византийското влияние на Запад (реално Панония и Велика Моравия са земи под юрисдикцията на Ватикана), да работят за изграждането на самостоятелна славянска църква. Отново универсализмът на християнството като идеология дава възможност на княз Борис и Симеон да използват стореното във Велика Моравия и Панония (диоцезът Илирик, който в папските були няма реално очертани географски граници), за да избегнат заробващото византийско влияние върху българската култура и политика.

4. ДИСКУСИИ

☺ Шеста учебна ситуация – **дискуссионна мрежа** Отговорете на въпроса: **Далновиден политик или амбициозен владетел е бил цар Симеон Велики?**

МЕТОДИЧЕСКИ СЪПКИ ЗА РАБОТА: Разполагате с 5 мин., за да изброите и запишете по няколко причини, защитаващи ВСЯКА от хипотезите! Работете по двойки. Споделете в групата си! (2 мин.) Когато всички четворки приключат, всеки поотделно споделя своята гледна точка по проблема – в групата. След обсъждането всички, които смятат, че Симеон е далновиден политик, се отделят в единия край на стаята. Защитниците на противната хипотеза – в другия край на стаята. Колебаещите се – в средата. За 2 мин. всяка от групите подбира най-силните си аргументи в защита на хипотезата си. Групата си избира говорител, който излага нейното гледище. Колебаещите се приемат тази от хипотезите, която е по-добре мотивирана. Печели групата с повече привърженици. За финал модераторът предлага своята гледна точка и представя популярната в медиевистката гледна точка.

5. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В края на часа би трябвало обучаваните да стигнат до следното заключение: амбицията, подтикнала младия Симеон да прегърне Птолемей II-ри Филаделф за архетип на владетел на своята държава, с течение на годините се осъзнава като далновидна политика, дала възможност България да изгради самостоятелна самобитна култура, положила основите на 1300 годишната ни история.

БЛАГОДАРНОСТИ

Настоящият доклад е финансиран от дейностите по проект от ФНИ на Русенски университет - Филиал Силистра на тема „Изграждане на професионални компетентности у студентите – бъдещи учители в работилница по педагогическо майсторство“ с ръководител доц. д-р Галина Лечева.

ЛИТЕРАТУРА

- Драгова, Н. (1992). Балканският контекст на старобългарската писмена култура (VIII – XII век). С. 1992. с. 126-138.
- Кирило, (1995). Кирило-Методиевска енциклопедия. Т. 2. И-О. С., 1995;
- Лечева, Г. (2006). Европейските политики и славянската църква на МЕТОДИЙ. Виж: https://lechevag.blogspot.com/2016/07/blog-post_19.html
- Лечева, Г. (2007). Кирило-Методиевият контекст на Симеоновия „Златен век. В: Езикът на българите – съхранена духовност. Силистра. 2007
- Лечева, Г. (2016). За икономията на власт и словото на съмнението в урока по литература. В Известия – книга III на НЦ „Дазий Доросторски. Силистра. Виж: <https://lechevag.blogspot.com/2016/07/1.html>
- Лечева, Г. (2016). Кирило - Методиевата традиция в старобългарската писмена култура. Виж: https://lechevag.blogspot.com/2016/07/blog-post_93.html
- Лечева, Г. (2020). Братята Кирил и Методий и азбуката, на която пишем. Виж: <https://lechevag.blogspot.com/>
- Рънсман, (1993). Двата орела – цар на българи и ромей. В: История на Първото българско царство. Виж: <https://chitanka.info/text/2382/8#textstart>
- Стасюлевич, М. (2001). История средних веков (от Карла Великого до Крестовых походов). Петербург. 2001. Виж: <http://prussia.online/>
- Юхас, П. (2009). Кирил и Методий в българската Моравия. Огледало. София. 2000.
- Bogdanovich, V. (1980). History of the ancient Serbian literature, Belgrade, p.119
- Dvornik, F. (1926). Les Slaves, Byzance et Rome au IXe siècle. Look: https://books.google.bg/books/about/Les_Slaves_Byzance_et_Rome_au_IXe_si%C3%A8cle.html?id=Ku0Rv_gAACAAJ&redir_esc=y
- Encyclopædia Britannica, (2005). Cyril and Methodius. Look. <https://www.britannica.com/biography/Saints-Cyril-and-Methodius>
- Hastings, A. (1997). The construction of nationhood: ethnicity, religion, and nationalism. Cambridge: Cambridge University Press. p. 126. ISBN 0-521-62544-0. The activity of the brothers Constantine (later renamed Cyril) and Methodius, aristocratic Greek priests who were sent from Constantinople.